

СЛОВО ПРО ІГОРІВ ПОХІД

Переклав о. Михайло Кравчук

**Наукове Товариство ім. Шевченка
Нью Йорк 1968**

СЛОВО ПРО ІГОРІВ ПОХІД

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY

Ukrainian Literary Library

Volume 12

**THE TALE OF PRINCE IHOR'S
CAMPAIGN**

Ukrainian Epic of the 12th Century

Translated by

Rev. Mykhailo Krawczuk

Edited by

Professor Wasyl Lew

New York, N. Y. 1968

The Basilian Press Printers & Publishers
Toronto, Ont.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

Українська Літературна Бібліотека

Том 12

СЛОВО ПРО ІГОРІВ ПОХІД

Князівсько-дружинний епос

Зо стародавньої на теперішню
українську мову

переклад із поясненнями

зладив

о. Михайло Кравчук

daisporiana.org.ua

Ню Йорк, 1968

ПЕРЕДМОВА

Оце перед читачем новий переклад „Слова про Ігорів похід”. Скільки перекладів цієї безсмертної української поеми з княжих часів, не тільки на українську, але й інші мови було дотепер, то кожний із них вносить щось нове в українську літературу, ще точніше передає зміст і форму твору, від чого стає виразнішим і рельєфнішим. До того кожний український переклад ще раз і ще чіткіше виявляє і доказує український, не спільний східнослов'янський чи російський характер цього твору.

Переклад о. Михайла Кравчука, відомого церковного діяча, поета й перекладача, головно Святого Письма, визначається своєрідним стилем української народної поезії. Ідучи за поглядами попередніх перекладачів і дослідників „Слова”, о. Кравчук підтримує їхню думку про віршову форму поеми, подібну до наших дум, як також про тісний зв'язок її з українською народною поезією. При тому він архаїзує стиль і мову зовсім модерного перекладу і тим наближує її до нашої давнини. Однак мова нашого перекладача сьогочасна, гарна, барвиста, висказує думки плястично і чітко. Отець Кравчук у поясненнях до „Слова” часто відкликається до проявів культури стародавніх Риму та Візантії і цим підтверджує думку попередників про зв'язки нашої старинної поезії з культурами — письменством тогочасних світових культурних осередків. У цих признаках лежить вартість перекладу о. Кравчука. Читач різного віку й інтелектуального рівня сприйматиме цей переклад з правдивим розумінням цієї перлини нашої літератури з княжої доби.

Василь Лев

Редактор проф. д-р Василь Лев

Друкарня оо. Василіян у Торонті, Канада

У П'ЯТДЕСЯТИРІЧЧЯ ЛИСТОПАДОВОГО ЧИНУ
1918 - 1968

Коли тебе, Єрусалиме, я забуду,
хай буде забута правиця моя!
Нехай прилипне мій язик до мого піднебіння,
якщо тебе я не згадаю,
коли не покладу Єрусалиму
понад всі радощі мої!

Згадай, о Господи, синам Едома
нешасний день Єрусалиму,
коли вони кричали:
„Руйнуйте, руйнуйте його до основ!”
Ти, вавилонська дочко окаянна!
Щаслив, хто дасть тобі відплату
за те, що ти нам заподіяла.

Пс. 136, 5-8.

ВВЕДЕННЯ

Київська Русь, як держава, закріпившись у Х сторіччі за князів із Рюрикового роду зловж водного шляху „від Варягів до Греків”, від самих початків свого існування мусіла захищати свої східні й південно-східні границі перед нападами кочівничих народів, що сунули з Азії через широку браму між Уралом і Каспійським морем. Після того, як Святослав Хоробрий (964-972) погромив хозарів і поруйнував їх міста між Доном і Волгою, прийшли на їх місце печеніги, що довше, ніж пів сторіччя, непокоїли Руську Землю, поки їх остаточно під самим Києвом 1036 року не розбив Ярослав Мудрий. Та вже рік після його смерті, 1055 року в степах появилися половці, що трохи не кожного року нападали на руські міста й села, руйнували їх і палили, їхнє населення винищували, а при кінці XI сторіччя відрізали Тьматороканську Землю, об'єднану з Чернігівським князівством, від решти українських земель. До того часто й самі князі, особливо чернігівські Олегівичі в боротьбі з київськими Мономаховичами, кликали половців на підмогу. Проте 1184 року, як великий князь Київський Святослав III, родом із чернігівських князів, вирушив у похід на половців, то й деякі чернігівські князі взяли в ньому участь. В переможнім бою над річкою Ореллю взято близько сім тисяч полонених, серед них багато половецьких князів і самого хана Коб'яка.

Ігор, удільний Новгород-Сіверський князь у Чернігівщині, не брав участі в поході в. кн. Святослава. Коли ж Святослав після нападу хана Кончака став ладити відплатний похід на половців, Ігор випередив його та й разом з своїм молодшим братом, курським князем Буйтур Всеволодом, з братаничем, рильським князем Святославом, і з своїм сином, путивельським князем Володимиром, вибрався у самочинний похід.

І так дня 23 квітня 1185 року вирушив Ігор у похід із Новгороду - Сіверського. По дорозі приєдналися до нього дружини його сина Володимира та братанича Святослава Олеговича та відділ ковуїв, присланий Чернігівським князем Ярославом. Першого травня дійшли вони до річки Дінця, де їх постигло затьміння сонця. Та князі не зважали на лиховісний знак і, пройшовши вже близько треста кілометрів дороги, перейшли вброд верхів'я Дінця й рушили в сторону річки Осколу. Там 2-го й 3-го травня ждали на Всеволода, що зо своєю дружиною йшов із Курська іншим шляхом. Злучившись з ним, князі вертали дорогу на південь, по вододілу між Осколом і Дінцем, і повище місця, де Оскіл вливається до Дінця, знову перейшли Дінець на його правий берег, де й зустріли своїх розвідників, а ті повідомили князів, що половці готуються до бою. Вночі проти 10-го травня вирушили князі проти ворога і близько полудня зустрілись із ним над річкою Сюурлієм, що вливається до Дінця. В бою у п'ятницю русичі розбили половців, захопили їх табір і багато полонених, а розбитків переслідували до пізньої ночі. Та в суботу й у неділю половці, підтягнувши великі свіжі сили, вдарили на русичів, відтиснули їх від води й оточили з усіх сторін. В неділю близько полудня ковуї не витримали великого натиску й кинулись до втечі. Тоді ранений Ігор став завертати свої полки назад до Дінця. Не пробившись до річки, русичі зазнали великої поразки над бистою і скелястою річкою Каялою, де врятувались тільки п'ятнадцять русичів, а ковуїв ще менше. Ігор з рештою князів попав у полон, а хани Гзак і Кончак, поки інші князі встигли приготувати відсіч, попустошили й пограбували Переяславщину й Посулля. Ігор восени того самого року втік із полону, а його син Володимир, одружений із половецькою князівною, дочкою Кончака, повернувся додому на весну 1187 року й подався враз із дружиною й дитиною до Пліснеська. Всеволода половці відпустили з полону за окуп.

„Слово про Ігорів похід” — це найкращий поетичний твір старої української літератури, що постав недовго після повороту Ігоря з полону. Воно, як дружин-

ний епос, було добре відоме в Україні, але згодом, як і билини з княжих часів, серед безупинних ворожих наїздів затратилось, і про нього забуто. Рукопис твору, лиш з XVI сторіччя, знайшов у Спаським монастирі в Ярославлі, в Московщині, і набув граф Мусін-Пушкін в 1795 року. Та під час пожежу Москви 1812 року рукопис згорів, але раніше з нього зроблено дві копії, що мають чимало похибок, „темних місць”. Уперше твір надруковано в Москві 1800 року.

Хоч московський (від Петра Великого — російський) народ став формуватись на областях князівства Суздальського й Ростовського шойно від другої половини XII сторіччя, почавши від Юрія Довгорукого та його наслідників — нащадків великого князя Київського Володимира Мономаха, аж до Івана Грозного, проте Москва уважає „Слово про Ігорів похід”, як і всі літературні твори, що постали на землях Київської Русі, за свій, не зважаючи на те, що його склав русич-українець. Бо автором „Слова” був, либонь, Ігорів дружинник, певне й учасник походу, бо йому військова справа була добре відома; або, може, Володислав Кормильчич, син Костянтина, що був кормильцем Володимира, сина Ярослава Осмомисла від Ольги, дочки Суздальського князя Юрія Довгорукого, брата Ярославни, дружини Ігоря Святославича. Хто б ним не був, був він великим громадянином Руської Землі, палким патріотом і подвижником єдності Русі та противником княжих коромол. У всякому разі „Слово про Ігорів похід” є витвором однієї, дуже талановитої й освіченої людини, що добре знала минулість і сучасність, народні пісні та книжні твори особливо візантійської літератури, а то й Святе Писання. Вона знала, що в житті боярської верстви й при кінці XII сторіччя все ще існував світ передхристиянської мітології, не як віра, а як поетичне уосіблення сил української природи, та що водночас процвітали лицарські ідеали, що народились серед західного християнського лицарства в боротьбі з невірними — „собі чести шукати, а князеві слави”.

Автор у своїм високопоетичнім творі виразно вилжив свою патріотичну ідею об'єднання князів під про-

водом великого князя Київського Святослава для оборони й боротьби за Руську Землю. Даючи мистецькі картини походу війська, боїв, печалі жінок по втраті своїх милих ладів, плачу Ігоревої дружини та втечі Ігоря, співець закликав князів до єдності, влітаючи і згадки про світлу й сумну минулість.

„Ідеї, висунені автором поеми” — словами Святослава Гординського — „не втратили досьгодні нічого з свого значення, а навпаки — загострились. І в наші дні з нестертою силою над просторами України виють усі темні сили „Слова”. Україна — стара Руська Земля — виставлена на ще гірші небезпеки від півночі й сходу, і заклики поета — стати на оборону рідної землі — звучать по-давньому з незменшеною силою.

Автор геніяльно відтворив той притаманний український клімат безнастанної тривоги. Все те, що зображено в поемі, вже безчисленну кількість разів повторялось на просторах України знову і знову, і всі ті княжі незгоди, походи і бої, побивання Ярославни і втеча Ігоря з неволі були і є переживані нами самими завжди наново. Тож і не диво, що „Слово” знаходить такий могутній відгук в нашій душі. Як, може, ніде, там розкриті надри нашої історії і майже фаталістична незмінність нашої долі-призначення. Це той згаданий клімат неспокою й тривоги, що має такий сильний вплив у формуванні обличчя нової української поезії, для якої „Слово” стало початком великого.”

На думку деяких дослідників, між ними П. Житецького, В. Перетца й М. Грушевського та письменника П. Мирного, з формою „Слова про Ігорів похід” є зв’язані й епічно-ліричні думи з життя козацької України XVI й XVII сторіч, як синтеза народньої та книжно-індивідуальної творчості. Тому на лад дум зладжений і цей дослівний переклад на основі виданої в Москві 1800 року „Пѣснь о походѣ на Половцовъ Игоря Святославича”. Проте в перекладі додано тут і там передусім прикметники-епітети й узгляденно відмінності тексту, згідно з примітками та поясненнями численних дослідників „темних місць” „Слова”.

I

1. Заспів

Хіба ж не годиться нам, браття,
старинною мовою повістей ратних¹
пісню почати про Ігорів похід,
про похід Ігоря, сміливого Святославича?²
А слід би початись тій пісні
за билицями нашого часу,³
а не за Бояновим замислом.
Співець бо, той віщий Боян,⁴
як хотів кому пісню творити,
то розтікався по дереві мислю,
по землі уганяв сірим вовком,
а сизим орлом він літав ген під хмарами.
Споминав бо — так сам говорив —
княжі усобиці⁵ давніх часів.
Тоді соколів він десятком
на стадо лебідок пускав;
а котру із них сокіл здогнав,
та першая пісню співала:
Для старого Ярослава,⁶
для хороброго Мстислава,⁷
що перед полками касогів зарізає Редедю,
чи для красною Романа, сина Святослава.⁸
Однак, брати, віщий Боян
не соколів десять на стадо лебідок пускав,
але свої віщії пальці
на струни живі покладав,
а ті самі славу князям рокотали.

Так почнемо, брати, тую повість
від Володимира старого⁹
до сучасного Ігоря, до молодого,
що, ум своєю силою скріпивши

та й мужністю серця свого погостривши,
сповнився ратного духа
Й навів свої полки хоробрі
на Землю Половецьку¹⁰
за Руськую Землю.¹¹

2. Звернення до Бояна

Гей Бояне, минулих часів соловію!
Коли б ти той похід ощебетав,
скачучи соловейком по мисленім дереві,¹²
умом під хмарами літаючи,
обаполи часу цього¹³ славослов'я звиваючи,
гасаючи слідом Трояна¹⁴
через чисті поля на високій горі!
Так Ігорю, внукові того Олега,
годилося би пісню співати:
„Ой, то не буря соколів погнала
через поля безмежній, широкі.
То галичі стада біжать
до великого Дону.”¹⁵
Чи, може, належалось би заспівати,
віщій Бояне, ти, Велесів внуче:¹⁶

„Ржуть комоні за Сулою,¹⁷
в Києві лунає слава;¹⁸
в Новгороді¹⁹ трублять труби,
і стоять в Путивлі стяги.”²⁰

II.

3. Ігор і Всеволод

Ігор на милого брата жде,
він дожида Всеволода.
І каже до нього буй-тур Всеволод:²¹
„Ігоре, єдиний брате,²²
ти один еси світ світлий!
Ми обидва Святославичі із роду!
Брате, сідлай свої борзії коні,

бо мої тобі напоготові,
наперед вже осідлані в Курську.²³
А куряни мої — то свідомії кметі.²⁴
Під трубами їх сповивали,
під шоломами їх колисали,
кінцем копії²⁵ їх годували.
Дороги їм відомі,
яруги²⁶ їм знайомі.
Мають луки напружені,
сайдаки²⁷ їх відчинені,
шаблі у них погострені.
Самі скачуть, неначе вовки сірі в полі,
собі чести шукаючи,
а князеві слави.”

4. Затьміння сонця

Ой, глянув був Ігор на світлеє сонце й побачив,
що тьмою від нього усі його вої прикриті.
А проте він сказав до своєї дружини:
„Брати й моя вірна дружино!²⁸
Краще, щоб половці нас порубали,
аніж нам полоненими бути.
Нумо, сідаймо, брати, на свої бистрі коні,
щоб побачити синього Дону!”

Запалила ум княжий охота,
й жадоба великого спробувать Дону
знак лиховісний йому заступила.
„Хочу бо — мовив до воїв —
списа зламати кінець половецького поля
Русичі!²⁹
З вами я голову хочу покласти свою,
або з Дону напитись шоломом.”

5. Ігор військо до Дону веде

Тоді то князь Ігор вступив в золотее стремено
й поїхав по чистому полі.
Сонце йому тьмою шлях заступало,
ніч же, йому застогнавши грозою,

птиць сторожких побудила;
поблизу дикий свист було чути.
Збився Див,³⁰ з верху дерева кличе,
велить слухати землям незнаним:
Волзі, й Поморю, й Посуллю,
й Сурожеві, й Корсуневі,³¹
й тобі також, тьмутороканський бовване!³²

А половці клятї невтоптаними манівцями
поспішали к великому Донові.
Опівночі їхні теліги³³ скриплять,
ти сказав би — напуджені лебеді.
Ігор же військо до Дону веде.
Вже бо біди його птаство пасе по дубах,
вовки по яругах страхіття наводять,
орли клекотом звіря на кості зовуть,
а лисиці брешуть на щити черлені.³⁴
Ой, Руськая Земле,
ти вже за горою еси!³⁵

Довго ніч меркне.
Розсвіт — зоря запалала,
поля мряка покрила.
Солов'я щебетання,
як гамір галок розбудився, затихло.
Великі Поля русичі
щитами черленими загородили,
собі чести шукаючи,
а князеві слави.

6. Переможний бій

У п'ятницю зранку — поранку
русичі потоптали погані полки половецькі
й, розвіявшись, наче ті стріли, по полі,
помчали вродливих дівчат-половчанок,
а з ними і золото, й паволоки,³⁶
та й гладкі дорогі оксамити.
Покривалами, та й опанчами, й хутрами,
і всякою взористою половецькою тканню
почали мстити мости

по болотах і по грязьких місцях.
Червоний стяг і біла хоругов,
червоний бунчук і ше ратище сріблом окуте
для хороброго, для Святославича.

Олегове в полі дримає хоробре гніздо,³⁷
але залетіло далеко.
Не народилось воно для Обиди,³⁸
ні для сизого сокола,
ні для сивого кречета,³⁹
ні для тебе, ти, вороне чорний,
половчине поганій!
Гзак сірим вовком біжить,
Кончак⁴⁰ же за ним править слід до великого Дону.

7. Половці руські полки оточили

Другого дня вельми рано
розсвіт кривавії зорі звіщають.
Чорнії тучі від моря ідуть,
четверо сонць⁴¹ хочуть тьмою прикрити,
а в них блискавиці трепечуться сині.
Бути великому громові,
а дощеві йти стрілами
від великого Дону.
Тут списам слід приламитись,
і шаблям тут прищербитись
об шоломи половецькі
та на річці, на Каялі,⁴²
коло великого Дону.
Ой, Руськая Земле,
ти вже за горою еси!

Ось вітри, Стрибожі⁴³ внуки,
віють стрілами від моря
на хоробрі Ігореві вої.
Земля глухо дуднить,
річки каламутно течуть,
поля порохи покривають,
стяги із лопотом мають.
Половці спішно від Дону й від моря ідуть

і з усіх сторін руські полки оточили.
Діти бісові криком поля заступили,
а русичі хоробрі
щитами черленими загородили.

8. Всеволод у боротьбі

Яр-туре, Всеволоде!
Ти стоїш в боротьбі,
на вої ворожії прискаєш стрілами,
харалужним мечем⁴⁴ об шоломи грюкочеш.
Куди б Тур не поскочив,
посвічуючи своїм злотним шоломом,
половецькі поганії голови скрізь там лежать.
Та й оварські шоломи,
що, яр-тур Всеволоде,
шаблями із криці еси поскіпав!⁴⁵

Він рани важкії, брати дорогії, наніс,
про почесть забувши й життя
і про город Чернігів!⁴⁶
Про отецький престол золотий
і про милу дружину свою,
про ту Глібівну красну,⁴⁷
про обичаї її та звичаї.

III

9. Княжі коромоли

Проїшли віки Троянові,⁴⁸
минули літа Ярославові;⁴⁹
були війни Олегові,
Олега Святославича.
Бо Олег той мечем коромолу кував
і по рідній землі сів стріли.
Він ступає у злотне стремено
у городі Тьмуторокані.
А той дзвінкий дзенькіт давно, було, чув
Всеволод, Ярославів син, князь той великий,

А Володимир -- син Всеволода, й щоранку
закладав у Чернігові засуви в брамнії уші.⁵⁰

А В'ячеславця Бориса⁵¹ хвальба
за образу хороброго й юного князя Олега
на справедлив Божий суд⁵² привела
й йому на Канині⁵³ зелений покров постелила.
Колись із такої ж Каяли
між однохідними кіньми угорськими⁵⁴
батька свого Святополж⁵⁵ полеліяв
до Святої Софії у Київ.⁵⁶

Тоді за Олега, за днів Гореславця
усобиці сіялись і виростали;
Дажбожого⁵⁷ внука добро пропадало,
княжі усобиці людям життя вкорочали.
Тоді рідко по Руській Землі ратаї⁵⁸ покликали,
лиш крякали часто ворони,
а галичі мову свою говорили,
як на поїд летіти хотіли.

10. Земля кістками посіяна і кров'ю полита

Так бувало в тих ратях⁵⁹ і в походах тих,
та не чувано ще про такий бій.
Від заранку до вечора,
звечора до світу,
гатовані стріли летять,
шаблі об шоломи гримлять,
списи харалужні тріщать
у незнаному полі
серед Землі Половецької.
Чорна земля під копитами
була кістками засіяна,
а кров'ю полита.
Зійшли вони смутком по Руській Землі.

11. Ігор полки завертає

Ой, що то мені так шумить,
ой, що то мені так дзвенить,
далеко до зір рано-вранці?

То Ігор полки завертає,
бо жаль йому милого брата,
жаль йому Всеволода.⁶⁰

Билися день, бились другий,
а третього дня під полудень
впали Ігореві стяги.
Тут брати розлучились
на березі бистрої річки Каяли;
тут вина не достало кривавого,
русичі тут хоробрі бенкет докінчали;
сватів упоїли,
а самі полягли
за Руськую Землю.
Никне із жалю трава,
а дерево в тузі к землі приклонилось.

12. Заплакали руські жінки

Вже бо, брати, невесела година настала;
вже руськую силу пустиня покрила.
Встала Обида у силах Дажбожого внука,
вступила на землю Троянову⁶¹ Дівною,⁶²
лебединими крилами затріпотала.
На синьому морі край Дону сплеснула
й достатні часи плещучи геть прогнала.

Воювати невірних князі перестали;
брат бо мовив до брата:
„Це моє та й оте є моє!“
І стали князі про мале „це велике“ казати
й на себе самі коромолу кувати.
А поганці, що з усіх сторін набігали
на Руськую Землю, все перемагали.

Ой, далеко бо сокіл зайшов, б'ючи птиць,
залетів аж до моря!
Та хоробрий полк Ігорів не воскресити.
За ним⁶³ крикнули Карна та й Желя⁶⁴
й по Руській Землі поскакали,
вогонь мечучи на людей в полум'яному розі.
Заплакали руські жінки кажучи:

„Вже нам милих ладів⁶⁵ своїх
ані мислями змислити,
ані думою здумати,
ні оглядати очима.
А золота й срібла — його нам не мало
за них прийдеться дати.“⁶⁶

Застогнав бо, брати, з туги Київ,
від напастей же город Чернігів.
По Руській Землі розлилася печаль,
важкая журба по Землі Руській рине.
Що ж князі коромолу на себе самії кували,
то поганці на Руськую Землю,
а все переможно, самі набігаючи,
данину від двору по вивірці брали.⁶⁷

13. Перемоги князя Святослава

Бо тих двоє хоробрих синів Святослава,
Ігор і тур Всеволод,
розбудили вже ложную погань,
що їхній отець Святослав,⁶⁸
грізний, великий у Києві князь, був приспав,
був приборкав своєю грозою.
Що зо своїми кріпкими полками,
із кутими з криці мечами,
на Половецькую Землю пішов був війною.
Притоптав там холми⁶⁹ і яруги,
осушив болота і потоки.
А Коб'яка репоганого із Лукомор'я⁷⁰
від залізних великих полків половецьких,
немов вихор той, вирвав.
Та й упав Коб'як в Києві місті,
в Святославових гриднів світлиці.⁷¹

Отож німці й венечійці,
тут і греки та й морави⁷²
славословлять Святослава,
князя ж Ігоря то гудять,
що добро погрузив і достатки

на дні половецької річки Каяли.
Тут насипано руського злата чимало.
Там Ігор князь висів з сідла золотого
й пересів у сідло кощієве.⁷³
Тому посумніли в містах заборола,⁷⁴
і поникла веселість.

V

14. Сон князя Святослава

Святослав же на київських горах
сон видів тривожний, мутний:
„Ізвечора ночі цієї мене одягали”, рече,
в чорний покров на тисовому ложі.
Сине вино⁷⁵ із гіркою отрутою змішане,
черпали й мені подавали.
Із сагайдаків, із порожніх, кочівних поганців
мені сипали перли великі на лоно
й пестили мене, милували.
В моїм теремі золотоверхім⁷⁶
дошки вже без сволока понависали.
Ніч цілу звечора крякали ворони сірі.
Коло Пліснеська⁷⁷ на оболонні
в яру були дебрської змії крилаті⁷⁸
й неслися до синього моря.”

15. На Каялі тьма світло прикрила

А бояри князеві сказали:
„Туга вже, князю, ума полонила.
Ось бо два соколи сміло
із батьківського золотого престола злетіли,
города Тьмуторокані аби пошукати,
або з Дону напитись шоломом.
Соколам уже крильця відтяли шаблями поганих,
самих же в залізнії спутали пута.
Бо третього дня стало темно:
Два ясні сонця померкли,
погасли стовпи два багряні,

а з ними й два місяці юні,
Святослав і Олег⁷⁹ тьмою поволоклися
та й потонули в морі
й хинові⁸⁰ подали тим велику зухвалість.

На річці Каялі тьма світло покрила;
по Руській Землі розпросторились половці,
як у кублиці зрушені рисі.⁸¹
Знялась вже хула на похвалу,
вже тріснула нужда на волю,
вже вергнувся Див на країну.
Ось бо готської діви вродливі⁸²
заспівали на березі синього моря
і руським подзвонюють злотом.
Оспівують Бусове горе велике,
Лихоліття оспівують темне,
помсту за Шарукана⁸³ деліють.
А ми вже, дружина, веселости прагнем.”

16. Золоте слово князя Святослава

Тоді великий Святослав
із жалощами ізронив золотее,
зо сльозами змішане слово і мовив:
„О, мої небожі, Ігоре і Всеволоде!
Порано бо Половецькую Землю
розпочали ви мечами цвілити⁸⁴
і слави для себе шукати.
Та не зо славою ворога ви подолали,
бо й нечесно поганюю кров ви пролляли.
Ваші хоробрі серця куті з криці твердої
та й загартовані в буйності смілій.
Чи те ви не моїй сивині сребристій вчинили?”

Я вже влади не бачу
багатого й сильного брата мого, Ярослава,⁸⁵
що воїнів має чимало:
Чернігівські в нього бояри,
і могуті, й татрани,⁸⁶
й топчаки, і шельбири,
і ревуги, й ольбери.⁸⁷

А ті без щитів, лиш з ножами,
що їх з-за халяв витягають,
криком полки побіджають
і дзвонять у прадідню славу.

Ви бо сказали собі:
Покажімо самі, що ми мужні;
самі славу прийдешню здобудем,
а минулу самі межі себе поділим.
Хіба ж не є диво, брати,
в старих літах помолодіти!
Коли сокіл лине,
тоді високо птиць підганяє,
свого бо гнізда не подасть на поталу.
Та ось лихо! Князі мені не пособляють,
унівець часи обернулись.
Ось чути у Римові⁸⁶ крики
під половчина шаблями,
а Володимир у ранах.⁸⁷
Туга і жалощі синові Гліба!

VI

17. Заклик до князя Всеволода

Великий князю, Всеволоде!⁹⁰
Не в думці тобі прилетіти іздаля,
батьківського щоб доглянуть престола?
Бо веслами Волгу ти б міг розкрити,
а Дін то й шоломами вилити можеш.
Коли б ти був тут, годі бранка була б за ногу,
а кощій лиш за різань.⁹¹
По суходолі бо можеш стріляти
самострілами живими,
удалими Гліба синами.⁹²

18. Заклик до князів Рюрика й Давида

Ти, буй Рюриче й Давиде!⁹³
Хіба ж то не вашії злотні шоломи
по червоній плавали крові?

Чи не ваша хоробра дружина,
хоча від калених шабель у них рани,⁹⁴
ревуть, як ті тури, в незнаному полі?
Вступіть, господини,⁹⁵ у злотні стремена
за сьогочасну образу,
за рани Ігореві,
за Святославича буйного рани!

19. Заклик до князя Ярослава Осмомисла

Ярославе Осмомисле!⁹⁶
Ти високо в Галичі, князю, сидиш
на своїм злотокутім престолі.
Своїми у зброї залізній полками,
підперши угорській гори,⁹⁷
ти путь заступив королеві.
Зачинивши ворота Дунаю,
ти тягарамн кризь облаки мечеш,
по тихий Дунай суди судиш.
По землях твоїх течуть грози,
Киеву ти відчиняєш ворота.
Із батьківського золотого престола
на султанів за землями стріли пускаєш.⁹⁸
Господине, стріляй в Кончака,
в поганця того, кощія,
за Руськую Землю,
за Ігоря,
за Святославича буйного рани.

20. Заклик до князів Романа та Мстислава

А ти, буй Романе й Мстиславе!⁹⁹
Думка хоробрая ум ваш на подвиги носить.
Ти високо плаваєш, смілий Романе, на діло,
наче той сокіл на вітрах, ширяєш,
бажаючи птаху у буйності збити.
Бо панцери ваші залізні
під шоломами, що від латинів.¹⁰⁰
Земля від них тріснула й многі країни:
Литва, Хинова і Ятвяги,¹⁰¹

Деремела та й половці клятї
покидали свої сулиці,¹⁰²
а голови свої схилили
під тії мечі сталекуті.
Та, князю, вже Ігореві світло сонця стемніло,
а дерево листя своє не з добра ізронило.
Понад Россю¹⁰³ та й понад Сулою
половці городи вже поділили,
а хоробрий полк Ігорів не воскресити.
Дін тебе, князю, зове
і кличе князів на побіду.
Олеговичі,¹⁰⁴ князі вельми хоробрі
та й до бою тепер вже доспіли.

21. Заклик до Інгваря і Всеволода і до князів шестикрильців

Інгваре і Всеволоде,¹⁰⁵
й ви Мстиславичі всі трое,
що гнізда не будь-якого шестикрильці¹⁰⁶
чи не жеребом звитяжним
волості собі ви захопили?
Нащо ж шоломи вам злотні
і щити і ляські сулиці?¹⁰⁷
Полю-Степові ворота
гострими своїми стрілами замкніте
за Руськую Землю,
за Ігореві,
за Святославича буйного раї!

VII

22. Князь Із'яслав Полоцький

Вже бо не котить Сула сребристї хвилі
для города, для Переяслава,¹⁰⁸
і Двина¹⁰⁹ болотами під криком поганців тече
до полочан отих грізних.
Лиш один Із'яслав, Васильків син,¹¹⁰

своїми гострими мечами
подзвонив об литовські шоломи.
Притьмив давню славу
прадіда свого Всеслава,
самий же під черленими щитами
на траві скривавленій упав,
пригромлений литовськими мечами.
І сходить юна кров, а він сказав:
„Твою, князю, дружину
приоділи птичі крила,
звірі ж ізлизали кров.”
Не було тут брата Брючислава,
ні другого теж не було, Всеволода.¹¹¹
Так самітний із хороброго тіла
зронив він жемчужную душу
крізь золоте ожерелля.¹¹²
Голоси посумніли в скорботі,
поникла веселість і радість,
тільки трублять городнянські труби.¹¹³

23. Докір Всеславовим онукам

Ярославе¹¹⁴ й усі Всеславові унуки!¹¹⁵
Свої стяги вже схиліте
і мечі свої пощерблені зложіте,
ви бо вже вискочили із дідівської слави.
Бо через свої коромоли та й свари
ви на Руськую Землю поганців наводити стали,
на Всеславові добра й достатки.
Бо через незгоду та й чвари
від Половецького Степу насилля настало.

VIII

24. Згадка про князя Вселава

На сьомому віці Трояна¹¹⁶
Всеслав¹¹⁷ жереба кинув
про любу собі та й кохану дівичю.¹¹⁸
Він коня клюками сп'яв¹¹⁹

та й у город Київ поскакав
і до київського золотого престола
ратищем лиш доторкнувся.¹²⁰
Потім опівночі із Білгороду
лютим звіром поскочив
і повиснув у синій імлі.
А ранесенько він подзвонив таранами,
відчинив Новгородові брами¹²¹
та й притьмив Ярославову славу.
До Немиги вовком скочив
і дочиста здув там тік.¹²²

Не снопи на Немизі, а голови стелять,
і молотять стальними ціпами.
Життя на току покладають,
душу з тіла вивівають.
На Немизі річці береги криваві,
їх не засіяно благом,
а засіяно костями руських синів.

Князь Всеслав людей судив,
князям міста рядив,
а вночі сам вовком мчався.
Із Києва, заки ще кури запіли,
він до Тмуторокані вже добігав,
вовком дорогу великому Хорсові¹²³ перебігав.
Коли ж у Полоцьку,¹²⁴ у церкві Святої Софії
на Утреню рано у дзвони йому задзвонили,
то він тії дзвони у Києві чув.
Проте, хоч і віща душа була в дужому тілі,
він зчаста біди зазнавав і страждав.

Тому віщий Боян,
а тямущий він був,
давніше вже, приспівок склавши, сказав:
„Ні хитрому, ні теж меткому,
ані чаклунові прудкому
суду Божого не оминати.”

25. Ой, стогнати Руській Землі

Ой, стогнати — хай Руськая стогне Земля,
древню згадавши годину й колишніх князів!
Того Володимира, князя старого,¹²⁵
було годі до київських гір пригвоздити.
А тепер його ратнії стяги,
що одні — то у Рюрика стали,
а що другі — спинились в Давида.¹²⁶
Та нарізно їм бунчуки повівають,
і списи неспівзвучно співають.

IX

26. Плач Ярославни

На Дунаї¹²⁷ чути голос Ярославни,¹²⁸
що, як зозуля, самотня раненько якиче:¹²⁹
„Полечу я”, рече вона, чайкою понад дунаєм,
бобровий рукав замачаю у річці Калялі
й моему коханому князеві рани криваві
на струдженім тілі його обітру я.”

Ярославна рано-вранці у Путивлі¹³⁰ плаче,
на міськім заборолі горює й голосить:
„Ой, Вітре крилатий, нагальний Вітриле!
Чому, господине, насильно ти вієш?
Чого ти на своїх неструджених крильцях
несеш еси гострії ханові стріли
на хоробрих мого лада воїв?
Було тобі мало під хмарами віять горою
і судна гойдати на синьому морі?
Чому, господине, веселість мою
в степу по ковилі¹³¹ ти розвіяв,”

Ярославна рано-рано плаче
на заборолі у місті Путивлі і просить:
„Ой, Дніпре широкий, Словутичу дужий!¹³²
Ти зміг еси гори пробить кам'янії
почерез Половецькую Землю.
На собі лелівав еси Святославові судна¹³³

до бісового Коб'якового війська.
Господине, злелій мого лада до мене,
щоб до нього на море не слала я сліз пораненьку.”

Ярославна рано-пораненьку плаче
на заборолі в Іутивлі і мовить:
„Ой, світле й тресвітлее сонечко ясне!
Ти всім еси тепле і красне.
Чого ж ти, світлодайне світило,
всевладно гаряче проміння своє
простерло еси на мого лада воїв?
Чому у безвідному полі широкім
ти спрагою їхнії луки стягнуло
та й в скруті заткало їм тугою тули?”

X

27. Втеча Ігоря з полону

Опівночі приснуло море,
смерчі¹³⁴ тягнуться сірими млами,
а князеві Ігореві Бог указує путь
із Землі Половецької
на дальню Руськую Землю,
до вітцівського, до золотого престола.

Погасли вечірнії зорі.
Ігор спить. О, ні! Не спить він, а чуває.
Ігор в думці поля від великого Дону
до Дінця¹³⁵ малого мірить.
Кінь опівночі напоготові.
Свиснув Овлур¹³⁶ за рікою,
дав князеві знак зрозумілий:
„Князю Ігоре, не гайся!”
Ігорю кликаним більше не бути!
Задудніла земля,
зашуміла трава,
заворушилися половецькії вежі.¹³⁷
Князь же Ігор горностаєм в очерет поскочив,
а гоголем білим на воду.
На коня прудкого кинувсь

та й із нього босим вовком скочив
і погнавсь на луг донецький.
Під туманами соколом линув,
лебедів ізбиваючи й гуси
на сніданок, обід і вечерю.

Коли летів соколом Ігор,
тоді вовком біг Влур, сіроманцем,
студену собою стрясаючи росу,
бо підбились їх бистрії коні.
„Князю Ігоре, — Дінець промовив —
маєш величі немало,
а Кончак ненависти й досади,
в Руській же Землі розрада.”
Відказав йому князь Ігор:
„Донче, і тобі величності чимало,
що на хвилях ти леліяв князя,
простеляв йому траву зелену
на своїх берегах сребристих;
що теплою млою його одягав ти
під деревами зеленими у тіні;
що на плесі гоголем його стеріг ти,
на прудкій воді чубатими качками,
а на вітрах сірими чайками.
Не така то — мовив Ігор — річка Стugna,¹³⁸
що малу й убогу струю має,
та, пожерши чужії ручаї й потоки,
розлилась широко між кущами
й молодого князя Ростислава
десь на дні при темнім березі заперла.
Ростиславова плаче то мати
за князем таким молодим, Ростиславом.
Пов'янули квіти в жалобі,
а дерево в тузі к землі приклонилось.”

28. Погоня за Ігорем

Ой, не сороки то затроскотали,
то за Ігоревим слідом
Гзак з Кончаком верхи їдуть.
Не крякали в той час ворони,

й галичі позамовкали,
не троскотали сороки,
тільки по лозах скакали.
Стукотом вказують дятлі до річки дорогу,
веселими співами світ солов'ї сповіщають.

Гзак Кончакові говорить:
„Коли до гнізда летить сокіл,
так нашими злотними стрілами
соколича¹³⁹ ми розстріляєм.”
Кончак на те Гзі одвічає:
„Що сокіл летить до гнізда,
так ми соколонька дівицею красною зв'яжем.”
Та Гзак відказав Кончакові:
„Як дівицею красною
ми його лиш опутаєм,
то не буде нам ні соколонька,
ні красная дівчина наша не буде.
Тоді в Половецькому Полі
нас птиці почнуть побивати.”

XI

29. Важко без Ігоря Руській Землі

Сказав, було, віщий Боян
і Ходина за днів Святослава,
піснетворець минулих часів Ярослава
та й Гореслава Олега кагана:¹⁴⁰
„Хоч важко тобі, голові, без плечей,
та без голови й тобі, тілу, погано!”
Так без Ігоря Руській Землі.

30. Князь Ігор у Руській Землі

На небесах сонце світить і сяє;
князь Ігор у Руській Землі.
На Дунаю дівиці співають,
голоси через море до Києва в'ються.
Ігор узвозом Боричевим¹⁴¹ їде
к' Святій Богородиці, до Пирогощі.¹⁴²
Радіють країни, міста веселяться.

XII

31. Хай будуть здорові князі та дружина

Так пісню старим ми князям проспівали,
а по тім молоді нехай приймуть спів слави:
Ігор, смілив Святославич,
і буйний Яр-тур Всеволод,
та й Ігорів син, Володимир.
Хай будуть здорові князі та дружина,
що за християн із полками поган
повсякчас воювати готові.
Слава хай буде князям і дружині!

ПРИМІТКИ ТА ПОЯСНЕННЯ

складені на основі праць численних дослідників „Слова о полку Ігореві” з останньої чверти дев’ятнадцятого й продовж двадцятого сторіч.

¹ Старинна мова повістей ратних, билин, правдивих подій, це слова на лад давніх дружинних оповідань-пісень про воєнні подвиги й труди, а не на лад тодішньої книжної літератури.

² Ігор, син Святослава, внук того Олега Гореславича, що княжив у Тьмуторокані й Чернігові, народжений 1151 р., від 1179 року був удільним князем у Новгороді Сіверському над річкою Десною. Року 1171-го він розбив половецьких ханів Кончака й Коб’яка над річкою Ворсклою, лівобічним допливом Дніпра, як вони були напали на Україну. Опісля ще двічі, 1181 і 1185 року, виправлявся самовільно на половців. В останнім, невдалім поході Ігор попав ураз зо своїм сином Володимиром у половецький полон, але втік звідти восени того ж року. 1191 року Ігор знову ходив на половців. Умер 1202 року, як князь у Чернігові.

³ Билиці нашого часу, це події сучасні авторові „Слова”.

⁴ Віщій, латинське: *vates*, це мудрець, провидець, що знає минуле й майбутнє. Боян, схожий на грецького Гомера, це славний княжий піснетворець, співак і музикант другої половини XI й початку XII сторіччя, що оспівував походи й подвиги князів. Свої пісні співав він у супроводі гри на гусях, струнним інструменті, що по його струнах музики-гусярі вдаряли пальцями або паличками.

⁵ Усобиці, коромоли — це свари, чвари, незгоди, кологнечі, заговори, громадянські війни.

⁶ Старий Ярослав, це Ярослав Мудрий, син Володимира Великого, великий князь Київський в рр. 1019-1054. Він відвоював від Польщі українські землі, Червенські Города, з містами Червенем над Вепром і Перемишлем над Сяном, що раніш належали до Чехії, а так до Польщі. Опісля їх завоював Володимир Великий, але польський король Болеслав Хоробрий забрав їх від великого князя Київського Святополка

I-го за військову допомогу. На півночі Ярослав завоював чудські землі над Фінським заливом, а 1036 р. розбив остаточно південного ворога, печенігів, що після поразки подались за Дунай. На місці перемоги Ярослав велів збудувати храм Святої Софії — Божої Мудрости. За часів Ярослава Мудрого Київська Русь досягла найбільшого розквіту.

⁷ Хоробрий Мстислав, брат Ярослава Мудрого і його сусід, після бою під Листеєм на Чернігівщині 1024 року володів землями на схід від Дніпра аж по Кавказ, як князь Чернігівський і Тьмутороканський. Там, на Таманським півострові й побережжі Озівського моря вже в половині IX сторіччя було зорганізоване староруське князівство, де люди визнавали християнську віру, мали свого єпископа й старослов’янську азбуку, уложену Константином філософом. Відтіля 1022 року Мстислав вирушив на касогів, що займали землі на північно-східнім побережжі Чорного моря, і в двобою, на очах касожських полків, недалеко Тьмуторокані, убив їхнього хана Редедю. Після Мстиславової смерті 1036 року Ярослав став єдиним володарем Руської Землі, крім Землі Полоцької, де правив син князя Із’яслава, найстаршого Володимирового сина, князь Брячислав.

⁸ Красний Роман, син Святослава II, внук Ярослава Мудрого, брат Олега Гореславича, княжив у Тьмуторокані. 1079 року він згинув, б’ючись із половцями, та раніш двічі прикликав їх на Руську Землю.

⁹ Володимир старий, це великий князь Київський (980-1015), що після смерті батька свого Святослава Завойовника обєднав Київську Державу й обороняв Руську Землю від ворогів. Хоч поет заповів повість від Володимира старого, то почав її від молодого Ігоря.

¹⁰ Половецька Земля, Степ, Поле, це західня частина великої монгольської держави від середньої Азії аж по ріку Дунай. Вона простягалася між Дніпром на заході і Волгою на сході. Її границею на півночі від Руської Землі була річка Орель, лівобічний Дніпровий доплив, на півдні вона простягалась по Чорне й Озівське моря. Її політичним осередком була Шарукань, місто на південь від місця, де річка Оскіл вливається до Дінця. На тих землях, де після відходу печенігів кочували торки, появились 1055 року половці, кипчаки, степове кочівне плем’я, „погані бісові діти”, і вже від 1061 року чи не щорік нападали на Руську Землю, особливо на князівства: Переяславське, Чернігівське та Київське. Часом приводили їх на Руську Землю й самі князі, як підмогу, коли

воювали один проти одного, особливо чернігівські князі від часу, як Ігорів батько Святослав одружився з дочкою половецького хана.

¹¹ Руська Земля, Русь, це стародавня назва України, що за Святослава III на півдні кінчилася на правобічному Дніпровім допливі Тясмині, а лівобіч на допливі Дніпра Орелі.

¹² Мисленне дерево, це дерево ума, розуму, мудрости, знання, чи уяви, що їх старинні уявляли собі у виді дерева.

¹³ Обалопа часу цього, це час теперішній і минулий.

¹⁴ Троян, це епітет Сварога, у наших стародавніх предків найвищого і першого бога неба, батька трьох синів, Сварожичів: Велеса (Волоса - Хорса, біблійного Ваала), Перуна й Дажбога. Шлях — слід — Трояна, це дорога, що її вночі проходить святорогий місяць, який уособлював володаря неба, Сварога.

¹⁵ Дін, великий, син'ї, це ріка в південно-східнім українським степу, головна ріка колишньої Половецької Землі, що вливається до Озівського моря.

¹⁶ Велес — бог сонця, скотарства й багатства, врожаю й торгівлі, віщування, музики та співу. В його честь ще довго після прийняття Христової віри під час Великодніх Свят співали т. зв. волочебні пісні.

¹⁷ Сула — ліва притока Дніпра на пограниччі Переяславського князівства й Половецької Землі.

¹⁸ Київ — столиця найперше полян, опісля великого князівства Київського і всієї Руської Землі.

¹⁹ Новгород Сіверський над лівобічною притокою Дніпра, Десною, був столицею удільного Ігорового князівства.

²⁰ Путивль, над допливом Десни, Сеймом, був столицею Ігорового сина, князя Володимира, що по смерті Романа Мстиславича під Завихостом (1205 р.) якийсь час княжив у Галичі. "Стяги", це військо Ігорового сина, Володимира.

²¹ Буй-тур Всеволод, князь Курський і Трубчевський, (сьогодні Курськ, місто у верхів'я річки Сейм, і Трубчевськ над Десною — на російській етнографічній області), це молодший брат Ігоря. З ним Ігор ходив у походи на половців 1181 і 1185 р. Попавши в половецький полон, він визволився з нього викупом. Помер 1096 року. Буй-тур, це буйний, сміливий і сильний, як тур, лісовий бик, що ще в XV сторіччі виводився в Україні.

²² Ігор не був єдиним братом Всеволода, „єдиний брат“ значить: найдорожчий, найбільш любий. Другий Ігорів брат, Олег, батько Рильського князя Святослава, помер 1180 року.

²³ Курськ, це удільна столиця князя Всеволода, над річкою Сеймом, де до нього вливається річка Кур.

²⁴ Кметі, це княжі дружинники, лицарі, воїни; пізніше значення: запопадливі хлібороби.

²⁵ Копія, це спис.

²⁶ Яруги, це байраки — яри між двома горами, порослі лісом.

²⁷ Сайдак, сагайдак, тула — це ремінна торба, що в ній воїни держали стріли.

²⁸ Княжа дружина складалась з довірливих і вірних князеві воїнів, звичайно із боярського роду, що супровожали князя у всіх його походах.

²⁹ Русичі — русини, це сини Русі.

³⁰ Див — староіранський Девас, литовський Діевас, латинський Деус, грецький Дзевс, це бог грому, Перун, почитуваний у подоби дуба.

³¹ Східня границя Київської Держави в X і XI сторіччях доходила до великої ріки Волги, що вливається до Каспійського озера-моря. Помор'я, це побережжя Озівського й Чорного моря. Посулля, це земля обабіч річки Сули, що межувала з Половецьким Степом. Сурож, тепер Судак — місто на Кримському півострові. Корсунь, колишній грецький Херсонес, — місто на південно-західньому побережжі Криму, недалеко від нинішнього Севастополя.

³² Тьмуторокань, колись грецька колонія Тамарха, тепер Тамань, це місто коло гирла ріки Кубань, що вливається до Озівського моря напроти півострова Керч. Всна була столицею Тьмутороканського князівства, зв'язаного з чернігівськими князями. До неї часто подавались видідичені князі-ізгої і відти нераз при допомозі половців намагалися добути собі новий, або відзискати утрачений уділ. В половині XII сторіччя половці зовсім відтіяли Тьмуторокань від Чернігова, й туди прямував Ігор, щоб „пошукати города Тьмуторокані“. Тьмутороканський бовван, це, мабуть, одна з двох великих статуй, що їх була поставила при в'їзді до пристані жінка боспорського царя Перисада в III ст. до Хр. Боспорське царство перетривало до кінця III ст. й упало під ударами германських готів, що прибули в південну Україну в тому ж сторіччі.

³³ Теліга — військовий віз.

³⁴ Черлені — дерев'яні червоні щити, це відзнака не тільки всіх Святославичів з їхніми військовими дружинами, але військо русичів, усього народу Руської Землі.

³⁵ Згадувана в рефрені („Ой, Руськая Земле, ти вже за горою еси“) гора, це, мабуть, ізюмський горбок-курган недалеко від броду через Дінець. Перейшовши ту річку, Ігорів полк був уже на Половецькій Землі.

³⁶ Паволока — шовкова, галтована золотом, тканина.

³⁷ Хоробре Олега гніздо — нащадки князя Олега Святославича, брата Романа Красного, діда князя Ігоря. Олег, суперник Володимира Мономаха, був удільним князем у Тьмутарокані. Намагаючись повернути собі чернігівський престол від дядька Всеволода, він наводив на Україну половців і через те спричинив Русі багато горя. Року 1096 він убив Мономахового сина Із'яслава, через що прозвали його Гореславичем. Помер 1115 року.

³⁸ Обида, це уособлення обиди, образи, кривди, насилля.

³⁹ Кречет — порода сокола.

⁴⁰ Ізак, як і його спільник Кончак, це половецькі хани донської орди. Кончак був сином хана Сирчана, Отрока, що малим хлопцем був узятий в полон князем Володимиром Мономахом, але виховувався на Київському княжому дворі й не хотів вертатись до рідного краю. Та як понюхав евшан-зілля й почув рідну пісню, що її заспівав йому посланий по нього співець Ор, то в хлопцеві ожили давні спомини, й він повернувся на рідну землю.

⁴¹ Четверо сонць, це чотири князі, що 1185 року йшли на половців: Ігор Святославич, його брат Всеволод, Ігорів син Володимир та Ігорів племінник Святослав Олегович, князь Рильський, що згинув 1185 року. Рильськ — місто над Сеймом, між Курськом і Путивлем.

⁴² Каяла, це алегорична назва річки Макатихи, притоки Дінця, що над нею відбувся нещасний бій Ігоря з половцями. Назва „Каяла“ виведена від слова „каяти“ — жаліти, отже: „річка жалю“. Саме слово „каяла“ в турко-татарській мові значить: „скеляста, бистра“.

⁴³ Стрибог, це староукраїнський бог джерел, пливучої води. Пор. слова: Струга, струмись, ручай, річка й німецьке Strom, та назви рік: Дністер, Стир, Стрий, Стрипа, Стривігор, Остер. Він теж, на подобу грецького Астрея (батька чотирьох вітрів — Зефіра, Нота, Борей й Езра), бог вітрів і ранньої зорі.

⁴⁴ Харалужний — крицевий, сталевий. В Харалужі, селі теперішньої Рівенської області, знаходились високоякісні болотяні залізні руди, й там були передумови вироблювання сталевих мечів. Ще й тепер є там сліди старовинних штолень.

⁴⁵ Оварські шоломи, це дерев'яні шоломи з залізною шишкою зверху, зроблені оварами (обрами), торським степовим племенем, що спершу появилось на північному Кавказі й від V до IX сторіччя кочувало в чорноморських степах, воюючи з антами, предками нинішніх українців, і Візантією. В IX ст. овари відступили з наших степів під натиском болгарів та угрів. Половці мали дерев'яні шоломи з залізними ребрами.

⁴⁶ Чернігів, місто над Десною — столиця чернігівського князівства, що його володарі, Олеговичі, в XI й XII сторіччях вели боротьбу з київськими Мономаховичами.

⁴⁷ Красна Глібівна, це Ольга, дочка переяславського князя Гліба Юрїевича, дружина буй-тур Всеволода, сестра Володимира Глібовича.

⁴⁸ Віки Троянові, це щасливі давні часи (на подобу часів за доби римського бога Сатурна), коли на Русі не було міжусобиць.

⁴⁹ Ярослав Мудрий воював зо своїм братом, князем Мстиславом.

⁵⁰ Олег Святославич (1065-1115), Ігорів дід, удільний князь тьмутароканський, тричі вирушав із Тьмутарокані відбивати собі Чернігів від Всеволодового сина, Володимира Мономаха (1055-1125), що спершу княжив у Чернігові, а від 1113 року до смерті був на великокняжій престолі у Києві. Бувши князем у Чернігові, Володимир велів і на день закладати засуви в уші (отвори при одвірках міських брам), щоб забезпечитись перед наїздом Олега.

⁵¹ Борис Вячеславич, внук Ярослава Мудрого, князь ізгой, 1077 р. на кілька днів був захопив Чернігів, та, прогнаний відти, утік до Тьмутарокані, до Романа Красного. Наступного року з підмогою підмовленого ним юного князя Олега Гореславича й половців він, прогнавши Всеволода, знову захопив Чернігів, але й тим разом довго там не вдержався, бо Всеволод при допомозі великого князя Київського Із'яслава I і свого сина Володимира Мономаха 1078 р. розбив їх військо недалеко від Чернігова на Ніжатиній Ниві, а Борис та Із'яслав полягли в бою.

⁵² Божий суд, це смерть.

⁵³ Канина, це річка на північ від Чернігова, де в бою згинув князь Борис.

⁵⁴ На однохідних угорських конях, яких хода була легка тим, що вони ступали одночасно паросою лівих чи правих ніг, перевозили ранених і вбитих.

⁵⁵ Святополк II Із'яславич, син убитого на Ніжатиній Ниві Із'яслава, був у роках 1093-1113 великим князем Київським. Року 1094 він оженився з дочкою половецького хана Тугоркана, але за два роки побив половців у Переяславщині над річкою Трубайлом, де погіб і його тесть, а Святополк велів поховати його на Берестові, коло Печерської Лаври.

⁵⁶ Собор Святої Софії, це символ Києва, як собор св. Юрія є символом Львова.

⁵⁷ Дажбог (Даждьбог — бог дарівник) — бог сонця, вогню і земного життя. Дажбожі внуки, у противенстві до бісових дітей, половців, це русичі, особливо князі, нащадки князя Володимира Великого, "ясного сонечка", й дружина.

⁵⁸ Ратай — рільник.

⁵⁹ Рать — війна, похід, бій, напад.

⁶⁰ В неділю вранці відділи ковіїв (залишків степового плени скитів, що на Чернігівщині були на службі князів), послані Ігореві князем Ярославом чернігівським, не видержали половецького наступу й почали відступати, а Ігор, ранений у праву руку, попав у полон.

⁶¹ Троянова земля, це Руська Земля, що її опікуном і ніби володарем був батько давніх поганських богів, Троян.

⁶² Діва (погибельна), це уособлення насилля на подобу візантійської Партенос Адікії, чи Діви Артеміди (римської Діани); її зображували крилатою, і крім гуски й качки їй був присвячений лебідь, віщун лиха й нещастя.

⁶³ За ним — за морем.

⁶⁴ Карна, на подобу староримської богині здоров'я того ж імени, була, мабуть, богинею війни — боротьби і смерти на полі бою й скорботною плакальницею-голосильницею по погіблх. Желя була, мабуть, богинею померлих і, може, як у германів Геля, богиня тих, що їх спалювали на вогні, чи як грецька Геката, богиня сил природи та володарка життя і смерти, зображувана з горіочим смолоскипом у руці. Деякі дослідники „Слова“ вважають, що Карна та Желя це половецькі хани Кончак і Гзак, що по Ігоревій поразці ринули на Руську Землю.

⁶⁵ Ладо, це милий муж-чоловік; лада — мила жінка-дружина.

⁶⁶ Після перемоги послали половці до вел. кн. київського Святослава III руських купців із розпискою, в якій вони вимагали окупу за поодиноких полонених, головно князів, що за нього випустили б їх із полону.

⁶⁷ Шкірка вивірки була грошовою одиницею побіч золота й срібла.

⁶⁸ Великий князь Святослав III Всеволодич грізний був лише стрічним братом Ігоря і Всеволода; отцем названий він з титулу своєї великокнязівської влади й віку. Він спершу княжив у Чернігові, а 1175 р. посів київський престол і, створивши союз князів 1184 року, розбив половців над річкою Ореллю. Року 1187 він збирав князів на новий похід проти Половців. Помер 1194 року.

⁶⁹ Холм — горбок, гірка.

⁷⁰ Коб'як, це половецький хан над ордою, що кочувала в Лукоморю, себто в степах між Доном і Дніпром. В переможнім поході на половців 1184 р., що в ньому Ігор і Всеволод не брали участі, Коб'як попав був у полон до переяславського князя Володимира Глібовича.

⁷¹ Світлиця гриднів, гридниця, це кімната дружинників у княжому замку.

⁷² Венеційці — купці з Венеції, острівної пристані на Адрійському морі, що перебували в Києві. Морава, це прихожі до Києва мешканці чеської Морави.

⁷³ Кошій — конюх, раб, звичайно половецький бранець, що ходив коло коней.

⁷⁴ Забрало, забрало, це закрите звичайно дубовим часточком від ворожих стріл місце на міському валі, де стояли стрільці.

⁷⁵ Синє вино, в противенстві до зеленого вина, ознаки радості, було символом журби і смутку.

⁷⁶ Золстоверхий терем, це великокняжа палата. Навислі без сволока дошки стелі віщували смерть. Згідно зо звичасм, після чиеїс смерти давно виривали зо стелі дошки, щоб через зроблений отвір відлетіла душа померлого.

⁷⁷ Пліснесько — велике боярське городище, захищене з трьох сторін глибокою деброю — яром, на горбовині Вороняків, недалеко від старинного монастиря в Підгірцях у Галичині, при битій дорозі з Бродів до Золочева.

Одначе, згідно з вірогідним тлумаченням, під Пліснеськом слід би, мабуть, розуміти Плісенсько, місцевість біля стародавнього „Києва на горах“, урочище Плоске чи Пліске, що пізніше стало північно-західньою частию Подолу. Деброю ж, байраком, під київськими горами, на яких стояв золотоверхий терем вел. князя Святослава, протікала річка Киянь. Тоді це місце в перекладі виглядало б:

Ніч цілу вчора крикали ворони сірі
коло Плісенська на оболонні,
були бо у дебрі-байраку Кияні
й неслися до синього моря.

⁷⁸ Згідно з народнім повір'ям, мають бути змії-готиці, що їм дванадцять років ростуть крила, і після того часу вони літають ночами.

⁷⁹ Юні два місяці, це Олег, дев'ятилітній син Ігоря, і Святослав Олегович, князь Рильський, небіж Ігоря, що згинули в Ігоревім поході, либонь, утопилися в озері, що біля нього кипів завзятий бій.

⁸⁰ Хинова, це, мабуть, збірна назва якогось половецького племені.

⁸¹ Рись — дика тварина, незвичайно люта.

⁸² Готські діви — дочки нащадків германських готів, що були зайняли й південну частину України ще в IV ст. по Хр., і де-не-де, особливо в Криму, їх залишки були збереглися до кінця XII сторіччя. А що давні історичні джерела часто плутали готів із половцями, то готськими дівами названо половецькі дівчата.

⁸³ Шагукан, дід Кончака, це половецький хан, що його війська був погромив кн. Володимир Мономах 1106 року.

⁸⁴ Цвілити Половецькую Землю значить: бити, нищити населення Половецької Землі.

⁸⁵ Чернігівський князь Ярослав, мабуть, перестерігав Ігоря перед його походом на половців, але Ігор його не послухав. Хоч сам Ярослав у похід не пішов, послав Ігореві невеликий відділ ковуїв.

⁸⁶ Могути, по-тюркськи — боябути, це воїни із східньої частини половецької держави від Волги по ріку Іртиш в Азії, татрани, це воїни з далекої Монголії, що лежить на південь від Байкальського озера.

⁸⁷ Топчани — воїни, що ногами потоптали б ворога; ревуги — воїни, що реву́ть у бсю й криком ворожі полки перемагають; шельбири — шалевіри, одчайдухи. Ольбери — воїни монгольського племені, що в XII ст. прибуло з Манджурії й зуміло об'єднати половців обабіч Волги з осередком в Каракорумі, на північ від Аральського озера.

⁸⁸ Римів, це містечко на північний схід від Переяслава, що його здобув і сплюндрував Кончак після Ігорєвої поразки.

⁸⁹ Володимир, Глібів син, князь Переяславський, під час Кончакового наїзду був тяжко ранений списом і, хоч одужав, помер 1187 року, повертаючись із походу вел. кн. Святослава

на половців. Згадуючи про його смерть, літописець написав, що „плакали по нім усі переяславці, бо він любив дружину і не призбирував золота, ні добра не щадив, а давав дружину“ та що „де був князь добрий і сильний у бою, й відважний, сповнений усіякими добродійствами, й Україна чимало по ньому зажурилась.“

⁹⁰ Всеволод, вел. кн. Володимиро-Суздальський (1177-1212, „Большое гнездо“), син Юрія Довгорукого (що якийсь час князував у Києві), внук Володимира Мономаха, не брав участі в походах південно-руських князів проти половців певне тому, що його мати була половецька, та й Суздаль від Половецької Землі був далеко. Зрештою йому, як і раніш його братові Андрієві Боголюбському, залежало, щоб південно-руські землі підупадали, а північні зміцнялись.

Всеволод об'єднав довкруги Володимиро-Суздальського князівства сусідні землі та добуті ним у роках 1162-1184 разом із рязанськими Глібовичами землі надволзьких болгар і створив державу, що згодом стала небезпечним ворогом і загарбником українських земель. Проте, піснетворець, хоч і не сподівався від нього помочі, закликав його, Рюриковича, доглянути отчого київського престола.

⁹¹ Гривня, вартости близько 10 карбованців, мала 20 ногат, або 50 різаней. За „Руською Правдою“, ціна холопа (кощія, раба) була 5 гривень.

⁹² Удалі сини Гліба — рязанські князі, пра-правнуки Ярослава Мудрого, Всеволод, Роман, Ярослав, Ігор, Володимир і Святослав, що разом із батьковим братом Всеволодом брали участь у походах на болгар, що жили над Волгою.

⁹³ Рюрик Ростиславич, сват князя Святослава, внук князя Мстислава Володимировича, правнук Володимира Мономаха, батько матері галицького короля Данила, Анни, княжив у Білгороді, місті на північний захід від Києва. Звідти він виправлявся на Київ, сім разів засідав на великокняжій престолі й сім разів втрачав його. Помер, як чернець, 1215 року. Давид, його брат, княжив у Смоленську, на Білій Русі. Помер, як і Рюрик, ченцем 1197 року. Обидва непосидючі брати помагали 1169 р. Андрієві Боголюбському здобувати та грабити Київ, а 1177 року виправилися на половців, але зазнали поразки.

⁹⁴ Калений — загартований, сталевий.

⁹⁵ Господин — владика, пан.

⁹⁶ Ярослав Осмомисл, син Володимира, тесть Ігоря, княжив у Галичі над Дністром в рр. 1153-1187 як наймогутніший український володар того часу. Його відокремлене князівство обіймало цілу етнографіну область Галичини і простягалось

на півдні майже до Дунаєвих Воріт, до місця, де до нього, ко- до колишнього Малого Галича, тепер Галацу, вливаються дві карпатські річки, Серет і Прут. А Дунай — велика ріка, що вливається до Чорного моря і в своїм середушнім і долішнім бігу пливе через чи попри слов'янські землі, Словаччину, Сербію й Болгарію, куди ходив у похід син княгині Ольги, Святослав Хоробрий Завойовник (964-972).

В „Слові“ Ярослав названий Осьмомислом, на подобу прізвища римського кесаря Августа Октавіяна (Осьмородного), як людина мудра вісьмома мислями, мабуть за думкою учнів грецького математика Пітагора, що вважали число 8 за символ мудрости.

Що на удільне Галицьке князівство не набігали половці, то туди переселялось багато людей з інших українських земель, через що Галичина була густо залюднена й багата, з містами Галичем, Коломиєю, Перемишлем, Ярославом, Дрогобичем, Белзом, Теревовлею, Звенигородом і Буськом, збудованим за Ярослава Мудрого. (Белз у XII і XIII сторіччях був столицею Белзького князівства, що його король Данило прилучив до Галичини. Після вимертя Романовичів з руки угорського короля Людовика став „діничним володарем Русі“ Володислав Опільський, родом із знімчених П'ястів, 1372-1378 р. Покидаючи Галичину, він забрав із собою з Белза образ Богородиці, Матері Руського Краю, що знаходиться тепер у Чекстохові на Ясній Горі в костьолі монастиря Отців Павлинів, як образ „Królowej Polski“.

В Галичині дійшли були до великого значення княжі дружинники, боярство, що поволі перетворилося в заможну земельну родову аристократію, яка зміла й князя в своїх руках держати.

⁹⁷ Угорські гори — гори Карпати, що відмежовували Угорське королівство від Галицького князівства.

⁹⁸ Галицькі військові частини готувались до участі в третьому хрестоносному поході під проводом німецького цисаря Фридриха Рудобородого проти султана Салядина вже 1185 року, про що знав автор „Слова“.

⁹⁹ Роман Мстиславич, правнук Володимира Мономаха, від 1172 р. був князем у Володимирі Волинським, а від року 1199 по смерті Володимира Ярославича володів у Галичі, як князь об'єднаного Галицько-Волинського князівства. Хоробрий, як тур, поляг у бою з поляками під Завихостом 1205 року. Він об'єднав українські землі від Карпат до Дніпра. В західній Європі він був відомий, як Rex Ruthenorum, а літописець називав його самодержцем всієї Русі.

Мстислав Ярославич, двоюрідний брат Романа, княжив у Пересопниці й у Луцьку на Волині. Помер 1226 року.

¹⁰⁰ Панцери й шоломи у Романа й Мстислава були західнього походження. Латини — назва народів латинської віри.

¹⁰¹ Литва — країна литовців, обабіч річки Німану. Ятвяги — литовське плем'я в південній Литві. Деремела — лотиське плем'я на південний захід від Двини.

¹⁰² Сулиця — легкий металевий спис.

¹⁰³ Рось — правобічний доплив Дніпра на межі Руської і Половецької Земель.

¹⁰⁴ Олеговичі, це внуки Олега Гореславича, великий кн. Київський, Святослав III, його сини і Ярослав, князь Чернігівський, що помер 1198 року.

¹⁰⁵ Інгвар — син Ярослава Із'яславича, князя Луцького. Помер 1202 р., як вел. князь київський. Всеволод — Інгварів брат.

¹⁰⁶ Три Мстиславичі — шестикрильці, це молоді сини-соколи вел. князя київського Мстислава Із'яславича: Роман, Всеволод і Святослав, двоюрідні брати Інгвара і Всеволода. Вони були ріднею й усі волинськими князми.

¹⁰⁷ Ляські сулиці, це списи ляцького (польського) походження.

¹⁰⁸ Переяслав над річкою Трубежем, це столиця удільного Переяславського князівства лівобіч Дніпра. Прикордонна Сула вже не була перепорою для половців після поразки Ігоря.

¹⁰⁹ Двина — ріка, що пливе через білоруські землі (Полоцьке князівство) і вливається в Балтійське море; після поразки полочан від литовців Двина немов перетворилася з повноводної ріки на болота.

¹¹⁰ Син Василька Із'яслав, це мабуть удільний князь полоцький і городнянський, внук Всеслава Полоцького.

¹¹¹ Брячислав, князь вітебський, і Всеволод, Із'яславові брати.

¹¹² Ожерелля — золотий нашійник, що його носили князі; жемчужня душа — душа чиста, як жемчуг-перлина.

¹¹³ Городнянські труби, мабуть, у містечку Городні коло Мінська на Білій Русі, де 1152 р. відбувся бій з литовцями, або в Городні на Поліссі, в столиці князя Із'яслава.

¹¹⁴ Ярослав, це, мабуть, князь чернігівський, брат вел. кн. Святослава III, що разом із Ігорем, героєм „Слова“, та з поміччю приведених половців воював 1180 р. проти Ростиславичів: князів Рюрика й Давида.

¹¹⁵ Всеславові внуки — полоцькі й вітебські князі, союзники князя Ярослава, що привели з собою литовців.

¹¹⁶ На сьомому віці Трояна, це значить: давно. Число 7 характеристичне у біблійних книгах і в українській усній словесності визначає неозначену скільність. (Пор.: „За сімома горами, за сімома ріками“, або: „У сьомому небі“.) А князь Всеслав жив, за біблійним численням, у сьомому сторіччі сьомого тисячоліття від сотворення світу.

¹¹⁷ Всеслав Брючиславець, правнук Володимира Великого (від Рогніди), княжив у Полоцьку на Білорусі в рр. 1044-1101. Він воював із синами Ярослава Мудрого і 1067 року захопив був Новгород Великий і сильно його пограбував. Та того самого року Ярославичі: вел. кн. київський Із'яслав, чернігівський князь Святослав і князь переяславський Всеволод перемогли його військо на річці Немизи в Мінську, а його самого враз із двома синами посадили до в'язниці в Києві. Та після поразки Ярославичів від половців 1068 року, як у Києві знялося повстання, й князів обрали Всеслава своїм князем, Із'яслав утік до Польщі й за допомогою польського короля Болеслава Хроброго відбив собі київський престол, а Всеслав утік до свого Полоцька. Всеславі приписували чародійну силу, та й мати мала його породити від чарів.

¹¹⁸ Жереб за любові дівичю, це, мабуть, Всеславі намагання добути собі великокняжий престол.

¹¹⁹ Ключи — це остроги.

¹²⁰ Доторкнутися ратищем престоло, це значить здобути престол на короткий час.

¹²¹ Новгород Великий на далекій півночі, над Ільменським озером, це княжа столиця Ярослава Мудрого, відки він вирушив був проти брата Святополка Окаянного, що після смерті Володимира Великого чотири роки княжив у Києві й велів підступно вбити своїх братів: Святослава, князя деревлянського, Бориса, князя ростовського, і Гліба, князя муромського. Згодом Новгород перетворився у купецьку республіку, що їй зробив кінець московський цар-самодержець Іван Грізний (1533-1584). З того часу загинула зовсім самобутність Новгороду.

¹²² Здути тік, значить: приготуватись до бою. Річище Немиги, що на ній Всеслав зазнав 1069 року поразки, давно вже висохло і стало вулицею в Мінську.

¹²³ Хорс — бог небесних світил. Князь Всеслав, вийшовши з Києва по півночі, добігав до Тьмутарокані ще поки зійшло сонце.

¹²⁴ Полоцьк, це столиця полоцьких князів у Білорусі (в Землі Кривичів) на ріці Двині. Свята Софія — собор у Полоцьку.

¹²⁵ Володимир старий, це Володимир Великий, що обороняв Руську Землю від ворогів.

¹²⁶ Князь Рюрик, внук князя Мстислава Володимировича, на зазив великого князя Святослава після поразки Ігоря одностайно стати проти половців, був послан Святославі допомогу. Та його брат Давид, йдучи з своєю дружиною, хоч був уже коло Трипілля, повернувся з дороги до Смоленська, що — крім Полоцька й Мінська — лежить у Білорусі, яка вже в другій половині XII ст. творила етнічну й політичну відрубність.

¹²⁷ Дунай в українській народній словесності означає ріку взагалі, велику воду.

¹²⁸ Ярославна, Євфрозина, дочка Галицького князя Ярослава Осмомисла, вийшла заміж за Ігоря, як удівця, рік перед його походом на половців.

¹²⁹ Зозуля в народній творчості уособлює покинуту жінку, або вдовичю. Якиче — сумно голосить, наче б кувала зозуля.

¹³⁰ Після поразки Ігоря, перед наступом половців на Руську Землю півбіч Дніпра, подалась Ярославна до оборонного Путивля над Сеймом, де княжив її пасерб, молодий Володимир Ігорович.

¹³¹ Ковила, тирса — висока степова трава.

¹³² Словутич, це давня назва, опісля епітет Дніпра, неначе сына Словути. Кам'яні гори — Дніпрові пороги.

¹³³ Дніпро-Словутич леліав судна Святослава під час його походу на половців 1184 року.

¹³⁴ Смерчі — дощеві хмари.

¹³⁵ Дінець, річка, що вливається до Дону недалеко його гирла.

¹³⁶ Овлур, Влур, половчанин християнин, був сином матері українки з Чернігівщини.

¹³⁷ Половецькі вежі, це рухомі шатра на возах.

¹³⁸ Річка Стугна — правобічний доплив Дніпра повище Трипілля. 1093 року зтопився в ній під час повені переяславський юний князь Ростислав Всеволодич, як зо своїм братом Володимиром Мономахом через неї переправлявся перед наступом половців.

¹³⁹ Соколич, соколонько, це Ігорів син, путивельський князь Володимир, що був у половецькій полоні. Кончак, опугтавши його своєю дочкою, подружив їх. Повернувшись додому на весні 1187 року, Володимир повінчався з Кончакіною й подався з нею та з дитиною до Пліснеська.

¹⁴⁰ Каган (хан над ханами) — слово тюркського походження, це титул половецького хана, що був уживаний в XI ст., особливо як титул великих київських князів.

¹⁴¹ Боричів, провалля, що ним веде стрімка дорога з долишнього Києва, Подолу, до горшнього міста, старого Києва, де була церква і княжі хорони.

¹⁴² Церква св. Богородиці Пирогощі (від грецького „пирго-тісса“ — замкова, баштова, що серед мурів) була збудована за вел. князя Мстислава I, сина Володимира Мономаха. Разом з привезеним із Царгороду образом Богородиці Пирогощі була привезена до Вишгороду, недалеко Києва, теж і чудотворна ікона Божої Матері „Умиленіє“, зразу широко почитана в Русі-Україні. Звідти потайки вивіз її 1155 року Андрій Боголюбський, що вважав Русь для себе чужиною, й умістив її в новозбудованій церкві у Владимирі над Клязмою. В XV сторіччі перевезено її до Москви, як „Владимірську Богоматір“. Тепер вона знаходиться в Москві, в музею.

ДРУКОВАНІ ПРАЦІ О. МИХАЙЛА КРАВЧУКА:

ІСУС ХРИСТОС. Його життя, наука й чуда. Згармонізований переклад чотирьох Євангелій на основі грецького тексту, з поясненнями. 42 образки з Богородчанського іконостасу. Львів, 1934. Видання Національного Музею. 288 стор.

СТРАЖДАННЯ, СМЕРТЬ І ПРОСЛАВЛЕННЯ ІСУСА словами євангелістів (Із книжки „Ісус Христос“, Львів, 1934. Видання Національного Музею. 68 стор.

З НАМИ БОГ — євангельські читання від Благовіщення до Водохрищів (Із книжки „Ісус Христос“). Львів, 1935. Видання Вид. Спілки „Мета“. 40 стор.

ПРИПОВІСТІ ІСУСА ХРИСТА. Львів, 1936. Накладом „Ниви“. 62 стор.

ПІСНЯ НАД ПІСНЯМИ. Віршований переклад з грецького тексту з поясненнями. Львів, 1936. Бібліотека „Дзвонів“. 44 стор.

СВЯТА ЄВАНГЕЛІЯ ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРИСТА. Переклад на основі грецького тексту з поясненнями. 15 образків кисти Петра Холодного з іконостасу каплиці Богословської Академії у Львові. Львів, 1937. Видання Івана Тиктора. 458 стор.

ГОЛОСІННЯ ПРОРОКА ЄРЕМІЇ. Переклад віршем на основі грецького тексту. Жовква, 1938. Видання ОО. Василіян.

Йоган Вольфганг Гете: GERMAN I DOROTEA. VIII пісня. Віршований переклад. Ужгород, 1944.

ІСУС ХРИСТОС. Його життя, наука й чуда. Торонто 1949-1950. Друковано в „Світлі“.

СЛОВО ПРО ІГОРІВ ПОХІД — князівсько-дружинний епос. Друковано в календарі „Провидіння“ на 1966 рік.

КНИГА ПСАЛМІВ. — Переклад українською мовою на основі грецького тексту з поясненнями. Рим, 1966. Видання Українського Католицького Університету ім. св. Климентія Папи (XXVIII т. праць Греко-Католицької Богословської Академії).

РОДОВІД КНЯЗІВ
від вел. кн. Володимира Святославича
до вел. кн. Святослава III.

При вел. київських князях, що сиділи на великокняжій столі довше, ніж один рік, подано дати їх князювання, а ймення князів, що їх згадується в "Слові", підкреслені.

ВОЛОДИМИР
Мономах
1113 - 1125

ТАБЛИЦА ч.2

